

AHMET YESEVİ VE YESEVİLİK

MEHMET ERDOĞAN

Köklü bir tarihe sahip olan Türkler bu tarihi yaratırken çok ciddi kırılma ve dönüşümlerden geçmişlerdir. Bu dönemlerden biri – ve hatta en önemlilerinden biri - hiç kuşkusuz Türkler’ in İslamiyet dairesine giriş sürecidir. Bu dönem sıkıntılı ve problemlili bir dönem olmakla beraber - birkaç istisna dışında - ciddi araştırmalara konu olmamıştır. Türkler’ in nasıl Müslümanlaştığının serüveni henüz sosyolojik, psikolojik, antropolojik ve iktisadi yanlarıyla incelenmemiş, interdisiplinel bir yaklaşımla ele alınmamıştır. Kimi araştırmalarda ideolojik kalıplara sıkıştırılmak idealiyle konu saptırılmış, kimileri ise belki bilgisizlikten belki de art niyetle çok farklı merkezlere yönelmiştir. Bu durum ciddi bir tarih deformasyonuna neden olmuştur, olmaktadır. Biz burada bu deformasyonun dışına çıkabilmek, ortadaki bilgi kirliliğinin dışından tarihsel olaylara, tarihsel bir bakışla bakabilmek için ilk Türk-İslam mutasavvufu olan Hoca Ahmet Yesevi ve O’nun etkisiyle ortaya çıkan durumu incelemeye çalışacağız. Bu günümüz anlamak için bunun şart olduğunu düşünüyoruz. Nitekim günümüzün en sıcak konularından biri Türklük, İslamlık meselesidir. O halde Türklükle İslamlığı aynı bünyede buluşturup tarihe damgasını vuran Hoca Ahmet Yesevi’yi tanımaya geçebiliriz. Fakat ondan önce Türk Müslümanlığını açıklamak zarureti ortaya çıkar. Peki nedir Türk Müslümanlığı?

1-TÜRK MÜSLÜMANLIĞI

İslamiyet, evrensel mesajını dünyaya yaymak için orjinal coğrafyasından - Arap yarımadasından- çevreye yayılmış, çeşitli millet, devlet, kültürle karşılaşmıştır. Önce İran daha sonra İran üzerinden Orta Asya’ ya açılmış ve yüzyıllardır kendi gelenek, görenek, örf, adet ve dinleriyle yaşayan Türklerle karşılaşmışlardır. Yaklaşık 300 yıl süren kimi zaman çekişmeli, kimi zaman dostane ilişkiler süreci sonunda Müslüman olmuşlardır. Bu sürecin kendine has yanları olmakla beraber, yönetsel farklılıkları da vardır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: İslam mesajı niteliği itibariyle evrensel olmakla beraber, ciddi bir Arap kültürünün damgasını yemiştir. Hatta durum o kadar ilerlemiştir ki zamanla hangi unsurun İslam’a ait, hangi unsurun Arap kültürüne ait olduğu karıştırılmış, bu da İslamiyet’i benimsemiş diğer milletlerin kafasında karışıklık yaratmıştır. Ortadaki bu belirsizlik kimi zaman tepkilere yol açmış, bu tepki hareketi mistik bir hale dönüşmüş ve tasavvuf denilen anlayışı yaratmıştır. Oysa İslam’ın orjinal mekanında hiçbir zaman tasavvuf cereyanları ortaya çıkmamıştır. Türkler, Emevi ve Abbasi dönemlerindeki muhtelif Arap kolonizasyonları kanalıyla, diğer yandan Soğdu tüccarlar ve İran tasavvuf mektebine mensup sufiler aracılığıyla Müslüman olmuşlardır. İlkine belli ölçüde direnmişler ama ikinci ve üçüncü kanalların ikna edici yöntemleriyle İslam dairesine girmişlerdir. İşte bu durum daha en başından Türklerin tasavvufi bir yönden İslam’a girmelerini ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Ahmet Yesevi

gibi büyük halk sufilerinin etkisiyle daha en eski zamanlardan itibaren ister Sünni ister gayri Sünni olsun, çok tabi olarak güçlü bir karaktere büründü ve bunun kaçınılmaz sonucunu ortaya koydu: Yani kuvvetli bir evliya kültü oluşturdu ve bu kültürün etrafında yayılıp kurumsallaşarak gelişti. İşte ortaya çıkan bu Müslümanlık tarzının – ki buna Türk Müslümanlığı diyoruz - ilk temsilcisi Hoca Ahmet Yesevi'dir. İşte bu tarihsel bağlamlar göz önüne alındığında bir Türk Müslümanlığından bahsedebiliriz. Türk Müslümanlığının oluşmasında daha pek çok faktör bulunmaktadır. Ancak bize göre en önemli nedenler yukarıda saydıklarımızdır. Türk Müslümanlığının ilk temsilcisi Hoca Ahmet Yesevi nasıl bir ortamda dünyaya gelmiştir?

2-HAYATI

Ahmet Yesevi Karahanlılar'ın hakimiyeti altındaki şehir ve bölgelerde dünyaya gelmiş ve bu bölgelerde yaşamıştır. Ahmet Yesevi, Çimkend şehrinin doğusunda yer alan Şahyer nehrinin küçük bir kolu olan Karasu çayı yakasındaki Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. İsficab ve Akşehir adıyla da anılan Sayram, zamanında önemli bir yerleşme merkeziydi. Halkını Türkler ve Acemler oluşturuyordu. Ahmet Yesevi'nin hangi tarihte doğduğu açık olarak bilinmemekle beraber 5. (11.yüzyıl) asrın ortalarına rastladığı tahmin edilmektedir. Ahmet'in babası şeyh İbrahim, Sayram'ın en ünlü şeyhlerindendi; halifelirinden Musa şeyhin kızı Ayşe Hatun'u almış ve bundan Gevher-Şehnaz adlı bir kızla ondan yaşça daha küçük olan Ahmet dünyaya gelmişti. Anaları daha önce ölmüş olacak ki Şeyh İbrahim'in vefatında yedi yaşında kalan Ahmet'i ablasının vasiliği altında görüyoruz. Onun eğitimiyle ablası ilgilenmiştir.

Ahmet Yesevi daha küçükken, bilmediğimiz bir sebeple Yesi'ye geldiği ve orada yerleştiği tahmin olunabilir. Arslan Baba' nın onunla Yesi'de buluşması hakkındaki anane, bu cihetleri kuvvetlendiriyor. Ahmet'in ilk tahsil yıllarını Yesi'de geçirdiği muhtemeldir; çünkü onu gençken, tahsilini tamamlamak maksadıyla büyük İslam merkezi olan Buhara' ya gelmiş görüyoruz.

12. Asırda Buhara, Karahanlıların siyasi hakimiyeti altında bulunuyordu; bununla beraber, Karahanlılar devrindeki siyasi ehemmiyetini kaybetmiş olan şehir, İslam ilminin Maverünnehir'de en büyük merkezi olmak şöhretini saklamakta idi. Ahmet Yesevi böyle bir zamanda böyle bir çevreye geldi ve devrin en ileri gelen alim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedani'ye intisap ederek, şahsiyeti onun nüfuzu altında teşekkül etti. Hoca Ahmet Yesevi, Yusuf Hemedani Buhara'da bulunurken - yahut diğer bir rivayete göre Semerkand'da - ona intisap etmiş, sülük adabını, zahir ve batın ilimlerini ondan öğrenmiştir. Yusuf el Hemedani'nin 1140'ta vefatı üzerine Abdullah-ı Berki (Beraki) ve Şeyh Hasan-ı Endaki'den sonra 1160' ta Ahmet Yesevi, el Hemedani'nin üçüncü halifesi sıfatıyla irsat mevkine geçti. Ancak bir müddet sonra, vaktiyle şeyhinin verdiği bir işaret nedeniyle makamını Şeyh Abdülhalık-ı Gücdüvani'ye bırakarak Yesi'ye döndü. Ahmet Yesevi'nin sonradan makamını bırakarak neden Yesi'ye döndüğü bilinmemektedir. Hoca Ahmet Yesevi Yesi'de uzun müddet yaşamayıp, dönmesinden hemen on sene sonra öldüğü düşünülmektedir.

Ahmet Yesevi Yesi'ye döndükten sonra etrafında binlerce mürid toplandı. Esasen o sırada umumi vaziyette dip ve tasavvuf propagandasına çok elverişli bir ortam

bulunuyordu. İslam Asyası'nın her tarafında şeyhlerin geniş bir nüfuza sahip oldukları, her tarafta tekkelerin yükseldiği bir esnada, Ahmet Yesevi sir derya havalisinde, Taşkent çevresinde, hatta daha kuzeydeki bozkırlarda şöhret kazandı; etrafına Buhara veya Semerkand'da veya Horasan şehirlerinde olduğu gibi İran dil ve edebiyatına vakıf, o adetlerle ülfet edilmiş danışmentler değil, İslamiyet'e yeni, fakat çok kuvvetli rabitalarla bağlanması muhtemel, saf, sade Türkler toplanmıştı: Bu yüzden Arap ilmini ve Acem edebiyatını pek iyi bilmekle beraber, müridlerine, anlayabilecekleri bir dil ile hitap etmek mecburiyetinde bulundu. İran harsı dairesinde kalan başka sufiler gibi Farsça yazacağına, Türkçe'yi kullandı ve sülük adabını Arapça, Farsça bilmeyen Türk dervişlerine anlatabilmek için, yine Türk Halk Edebiyatı'ndan alınmış basit şekillerle, ahlaki ve tasavvufi manzumeler yazdı.

Ahmet Yesevi 63 yaşına geldikten sonra ananeye göre tekkesinin bir tarafına üç arşın derinliğinde bir çilehane yaptırarak oraya çekildi. Bunun hangi tarihe tesadüf ettiği tam olarak bilinmemektedir.

Hoca Ahmet Yesevi vefat edinceye kadar hikmet başlığı altında müridlere etvar ve sülük adabını, sufiyane hakikatleri, tefsiiye-i batın ahlaki ıslah lüzumunu, dini ananeleri o surette anlatıyor, bunlara dair Arapça ve Farsça dillerindeki başlıca ilimleri okuyamayanlara hikmetleriyle yol gösteriyordu. Ahmet Yesevi tıpkı mürşidi gibi Hanefi mezhebine bağlı bir fakih, bir şeriat alimi olduğundan şeriatla tarikatı daima kaynaştırdı, dini tekalite karşı dikkatsizliğin tarikat adabıyla uyşamayacağını neşir ve telkine çalıştı.

Kısaca anlatmaya çalıştığımız öz yaşam öyküsünde de görüldüğü gibi Ahmet Yesevi daha çocukken babasının etkisi altında kalmış, ancak bu uzun sürmemiş; ardından zaten sufi mekteplerin ve sufilerin neredeyse parsellediği bir coğrafyada –ki buna geçerek gittiği Yesi ve Buhara'dan aldığı eğitimi de ekleyerek- tasavvufun merkezinde doğmuş, büyümüştür. Kendi zekası ve çabasıyla bunu geliştirmiş, daha doğuştan getirdiği özel kabiliyetiyle bunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Yesevi'nin hayatı göz önüne alınırsa çok da şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü zaten ortam buna müsade etmektedir. Yesevi ise bu bilgi birikimine kendi özgünlüğünü ve birazda milli karakteri karıştırarak özgün bir düşünce zinciri yaratmış ve bunu yaymıştır. Peki özgün olan bu düşünceleri nelerdir? Bu düşünceleri hangi eserler aracılığıyla yaymıştır?

3-DÜŞÜNCE İ VE ESERLERİ

Gerek Divan-ı Hikmet adlı eseri gerekse kendinden bahseden kaynaklar tarandığında Hoca Ahmet Yesevi karşımıza bazen din bilgini bazen şair bazen nasihatçı ve bazen de melamet kisvesiyle çıkar. Ancak buna rağmen onun tek ve değişmez tarafı eğitimciliğidir. İnsanı eğitip onun mükemmel yanını ortaya çıkarmak yolunda birtakım becerilere sahip olması yönünde yönlendirmeyi gaye edinir.

Yesevi bir tasavvuf adamıdır ama milli unsurlarla İslami unsurları yoğurmuş diğer söyleyişle dini hükümlerle tasavvufu dost edinmeyi bilmiştir. Ona göre dine dayanmayan bir tarikat batıldır.

Yesevi ahlakçıdır. Bir İslam ahlakçısıdır. Onun bu konudaki görüşleri haddini bilmek Allah'a ve insana saygı duymak ve geniş hoşgörü altında toplanabilir

Topluma yön veren ve toplumu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Alimler ilimlerine, hakimler hakka ve adalete göre karar vermezse cemiyet çöker devlet gider.

Yesevi yardım etmeyi seven bir kişidir. Sultan Sencer kendisine yüklü bir hediye göndermiş, O hepsini fakirlere dağıtmıştır.

Yesevi Allah'ı bilenler nefesine hakim olanlardır demektedir. Nefesine hakim olamayanların Allah ve tasavvuf hakkındaki sözlerinin pek fazla tesiri olmayacağı kanaatindedir.

Yesevi'ye göre kendi kazandığı parayla geçinmeyip çalışmadan, üretmeden tüketenlerin kendilerine saygıları olmadığı gibi başkalarına da saygısı yoktur. Tasavvuf ehlinin mutlaka bir mesleği olmalıdır. Nitekim kendisi de hayatı boyunca bu ilkeye bağlı kalmış ve hayatını kaşık yontup satmakla kazanmıştır. Hikmetten:

**Gönül vermez dünyaya, el uzatmaz harama
Hakkı seven aşıklar helalinden yemişler
Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar
Herkes (akbaba) kuşu gibi olup o harama batmışlar
Molla, müftü olanlar, yalan fetva verenler
Akı kara kılanlar, cehenneme gitmişler
Kadı, imam olanlar, haksız dava kılanlar
Eşek gibi olarak yük altında kalmışlar
Rüşvet alan hakimler, haram alıp yiyenler
Parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar**

Ahmet Yesevi'nin tasavvuf anlayışı onun Kur'an-ı Kerim'i ve Hz.Peygamberin sünnetine sıkı sıkıya bağlılığıyla izah edilebilir. Gerçekten o dinin emir ve nehiyleri dikkate alınmadan yürütülmek istenen bir tasavvuf anlayışını tamamen reddeder.

Yesevi'ye göre insan tek başına hakikati bulamaz. Bu sebeple bir mürşide, yol göstericiye ihtiyacı vardır. Aslında bu Yesevi'ye has bir şey değildir. Bütün tarikatların ruhunda olan bir durumdur.

Yesevi'de de nefis terbiyesi önemli bir unsur oluşturur. Her türlü kötülüğü temsil eden nefis insanı hak yolundan alıkoyar. Onu terbiye etmek, ahlaki kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip nefsin kontrolünü sağlamak gerekir.

Yesevi bir aşk adamıdır. Aşkın objesine dikkatimizi çeken Yesevi Allah ve Resulüne olan aşkı savunmuştur. Aşk ona göre tıpkı iman gibi Allah'ın insanlara bir lütfudur. Bu lütfu mahzar olanların içi aydın olup nefisleri her türlü pislikten arınmıştır. İnsan ancak ilahi aşk ile benliğinden sıyrılıp Hakk' a kavuşabilir. Benliği ortadan kaldıran aşktır.

Aşk ikiliği yok eder. Bu kadar yüce bir iksire sahip olan aşk Yesevi'ye göre aynı zamanda devası olmayan bir derttir. Tahammülü zordur. Gerçek aşık mihnetlere göğüs geren, onları zevk edinen, Allah için gözyaşı dökendir. Hikmetten:

Aşkı değse yandırır canı teni
Aşkı değse viran kılar ben fikrini
Aşk olmasa tanımak olmaz Mevlam seni
Her ne kılsan aşık kıl sen perverdiğar

Hoş aşkımı göster bana şükredeyim
Bıçkı koysa Zekeriya gibi zikredeyim
Eyyüb gibi belasına sabr edeyim
Her ne kılsan aşık kıl sen perverdigar

Aşk hakkında böyle düşünen Yesevi sahte aşıklardan da şikayetçidir. Onlara gerçek yolu görmeleri riya ve yalan aşktan uzaklaşmaları için yol gösterir Hikmetlerinde..

Yesevi zikre ve sohbele önem verir. Sohbet ve zikir meclislerinde kadın-erkek eşitliğini ve beraberliğini gözetmiştir. Ona göre kadının eğitimi erkeğin eğitimi kadar önemlidir. Zikre önem verdiği kadar zikrin seher vaktinde yapılmasını da önemser.

Yesevi tefekkür konusuna da büyük önem verir. Madem ki insan yaratıcının sanatını ve hikmetini gösteren bir varlıktır öyleyse yaratıcının kainata yayılan tecellisinde onun sanat ve hikmetinin sınırlarını, varlıkların yaratılış nedenlerini araştırmalı, düşünmelidir. Bu düşünceyi insan ilkin kendi varlığından başlatmalıdır. Çünkü insan mikrokozmozdur. Küçültülmüş bir kainattır.

Yesevi tasavvuf anlayışının odak noktalarından biri de edeptir. "Tarikatın bütün yolu edeptir" derken bunun önemini vurgulamıştır.

Yesevi Hz.Peygamberin "ameller niyetlere göredir.." diye başlayan hadisine sıkı sıkıya bağlı kalarak kişinin dünya ve içindekileri ihtiyacından fazlasına sahip olması için çaba sarfetmesinin ve bütün ömrünü buna vermesinin doğru olmadığına inanır. Çünkü her şey fanidir. Ezeli ve ebedi olan sadece Allah'tır.

Ölümü düşünme fikri de Yesevi'nin temel düşüncelerindedir. Ölümü düşünme fikri dervişleri ahlaki bir platformun içinde tutar. Onu kontrol eder.

Ana hatlarıyla fikirlerini gördüğümüz Yesevi bu fikirlerini bazen sözlü bazen de yazılı açıklamış ve yaymıştır. Yazılı olarak bize ulaşan eseri Divan-ı Hikmet'tir. İçerik bakımından Divan-ı Hikmet'i dervişlerin, dervişliğin faziletleri hakkında sayısız medhiyeler, sonunda mutlaka ahlaki, dini neticeler çıkarılmış en ünlü İslam menkıbeleri, Hz.Peygamber'in hayatına ve mucizelerine ait çeşitli parçalar, hikayeler, dünya halinden şikayet ve kıyamet günlerinin yaklaştığını hatırlatmak maksadıyla yazılmış zahidane şikayetlenmeler, sonra cennet ve cehennem hallerinden, zebanilerden, huri ve gılmanlardan, cennet bahçelerinden,safdilane bir incizap ile söz eden basit ve

iptidai fakat canlı destanlardır. İslamiyet'in Türkler arasında henüz yayıldığı ancak entelektüel boyutlarıyla tam olarak anlaşılmadığı bir ortamda Hoca Ahmet Yesevi Divan-ı Hikmet'i Türkçe yazmıştır. Böylece çevresindeki çok geniş bir nüfusa ve coğrafyaya hitap etmiştir. Arapça ve Farsça bilmeyen Türkler Yesevi aracılığıyla İslamiyet'in inceliklerini anlamış, derinliğini belli ölçüde kavramıştır. Bu balgamda hocası gibi Hanefi olan Yesevi Türk illerinde sünni İslam'ın yayılmasında birinci faktör olmuş, Türklerin İslamlaşmasında etkisi yüzyıllar sürecektir bir temel doktrin ortaya koymuştur. Bu gün elimizde bulunan Divan-ı Hikmet tartışmalı da olsa 17.yüzyıla aittir. Edebi bir arzu ile yazılmış değildir. Eski Türk edebiyatı geleneği olan ve Orta Asya'da halk arasında pek çok sevilen ve eskiden beri çok kullanılan yedili ve onkililerle yazılmıştır. Bu durum bu hikmetlerin çabuk öğrenilmesine, ezberlenmesine neden olmuş, yayılmasını hızlandırmıştır.

Bu bilgiler ışığında hikmetleri değerlendirdiğimizde ortaya çıkan sonuç şöyledir. Divan-ı Hikmet ahali – çoğunlukla- Türk olan bir ortamda, henüz Müslümanlaşan bir halka o koşullar içinde – eski anane ve kültürü de unutmadan ve hatta bunları yeni dine yama yaparak – yazılmış bir eserdir. Eser hem dini hem de milli unsurların – bir ölçüde – toparlayıcılığı yapmış ve tarihe ciddi bir etki bırakmıştır..

4- YESEVİLİK

Ahmet Yesevi büyük mutasavvuf Yusuf Hemedani'nin ilim ve irfanından feyizlenerek yetişti. Hemedani'nin müşidi ve feyz kaynağı ise aynı zamanda Gazali'nin müşidi olan Ebu Ali Farmadi'dir. Ünlü risale yazarı Kuseyri'nin şakirdi olduğu bilinmektedir. Bütün bunlar Yesevilik'in temel fikir ve ruh kaynaklarının Gazali'nin eserinde kristalleşen Sünni tefekkür olduğunu bize göstermektedir. Yani buradan şunu anlıyoruz. Yesevilik daha en başından Gazali aracılığıyla İslam dini ve İslam ilminden kaynağını alan bir tarikatır. Dolayısıyla heteredoks-sünni tarikat tartışmasında bize göre ağır basan yan Yesevilik'in Türk damgası vurulmuş Sünni bir tarikat olduğudur. Köprülü Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde ilk fikrini Yesevilik'in Sünni bir tarikat olduğunu yönünde belirtmiş, arkasından fikrini değiştirip Yesevilik'in heteredoks bir tarikat olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu gün gelinen noktada yapılan araştırmalarda Köprülü'nün ilk fikrinin daha doğru olduğu yolundadır. Ancak bu konu bile kendi öz alanı içerisinde araştırılmaya şiddetle ihtiyaç duymaktadır.

Tarikatın Esasları

Yesevilik Hoca Ahmet Yesevi tarafından kurulan kurulmuştur. Ancak tarikatın esaslarını onun ünlü bir dervişi olan Hazini'nin eseri Cevahiru'l Ebrar'dan öğreniyoruz.

Müridin uymaya mecbur olduğu hususlar:

Mürşidine tam teslim olmak ve hiç kimseyi mürşidinden üstün bilmemek. Zeki ve idrak kabiliyeti üstün olmak. Şeyhinin hizmetinde hareketli ve atılgan olmak. Sözünde sadık ve güvenilir olmak. Mal ve mülkünü şeyhinin hizmetine vermek. Mürşidin ve tarikatın sırlarını tutmak. Canını şeyhinin yolunda vermeye her an hazır olmak.

Tarikatın ahkâmı denen ve pratikte uyulacak esasları ifade eden prensiplerde şöyle ifade edilmiştir:

Marifet'i Hak (Allah'ı tam bilmek), sehavet-i mutlak (tam ve mükemmel cömertlik), sıdk-ı muhakkak (tam ve kamil manada doğru olmak), yakın-i müstağrak (insanın tüm varlığını kuşatan bir yakine yani iç aydınlığa sahip bulunmak), tevekkül-i rızk-ı muallak (Allah'ın takdir ettiği rızka rıza göstermek), tefekkür-i müdekkak (derinden ve ince ince düşünmek)

Yesevilerin tarikatın sünnetleri diye andıkları, esasında biraz önce sayılan pratikte uyulacak prensiplerin bir devamı olan altı husus vardır:

- 1- Cemaatle namaz kılmak
- 2- Seher vakitleri uyanık olmak
- 3- Sürekli abdestli olmak
- 4- Kendini her an Allah'ın huzurunda bilmek
- 5- Devamlı zikir halinde olmak
- 6- Manevi rehberlik mertebesine gelmiş seçkin kişilerle karşılaştığında onlara boyun eğmek.

Yesevilikte manevi rehberlik veya irşada ehliyet mertebesine gelmiş olmak için aradıkları şartlar şunlardır:

- 1- Dini bilgileri ve ruhi tecrübelerle elde edilen bilgileri (yakini,keşfi bilgiler) elde etmiş olmak
- 2- Hilm yani yumuşak huy sahibi olmak
- 3- Sabr-ı Cemil yani güzel sabır sahibi olmak
- 4- Hakk'ın takdir ve tedbirlerine rıza göstermek
- 5- İhlas ve samimiyet sahibi olmak
- 6- Kurbiyet yani Allah'a yakınlık elde etmiş olmak.

Yesevilikte Zikir

Yeseviye tarikatı cehri zikri esas alan tarikatlardandır. Bu tarikatın zikri tasavvuf tarihinde zikr-i erre veya zikr-i minşeri diye ünlüdür ki Türkçesi bıçkı zikri veya hızar zikri olur. Bu zikir sırasında zakirin boğazından bıçkı veya hızar sesine benzer bir hırıltı çıktığı için adı böyle konmuştur.

Zikr-i erre'nin uygulanışı Köprülü'nün eserinde Şeyh Muhammed Gavs'tan naklen şöyle anlatılmaktadır: İki elini uyluklar üzerinde koyarak nefesini göbeğine doğru vererek ha denir. Sonra nefes göbek altından yukarı kımıldatılarak ve bütün vücut düz tutularak hay denir. Bu şekilde zikre devam edilir.

Yesevilikte kadın erkek beraber zikreder. Bu anlamda İslam tarikatları içerisinde bir ilktir.

5- TESİR SAHASI VE TAKİPÇİLERİ

Hoca Ahmet Yesevi'nin bütün Orta Asya Türk coğrafyasına büyük bir etki bıraktığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim hem onun döneminde hem de onun takipçileri döneminde Divan-ı Hikmet kitabı elden ele dolaştırılmaktaydı. Ve buna ciddi bir kutsiyet atfedilmekteydi. Halk muhayelesinde güçlü bir etki göstermekle beraber düşünce ve telkinleri birleştirici bir unsur olmuştur. Merhum Fuad Köprülü onun tesir sahası hakkında dört ana kolun incelenmesi gerektiğini önerir.

- 1- Kıpçak,yani bugünkü Kuzey Türkleri alanı
- 2- Türkmen alanı
- 3- Azeri alanı
- 4- Batı Türkleri,yani Anadolu ve Rumeli alanı

Burada dördüncü hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır. Yesevi babalarının Anadolu'ya ilk girişleri 13.yy'ın başlarında Harezmsahlar ile Karahıtaylar arasındaki mücadeleler yüzünden vukü bulan göçlerle olmuştur, ki bu mücadeleler bir çok Türk boyu ile birlikte Yesevi babalarını da Maveräünnehir'i terke mecbur etmiştir. Fakat asıl Mogol istilasından sonradır ki Cengiz orduları önünden kaçan Yesevi babaları Anadolu'ya sığındılar. Maveräünnehir'den, Harezm ve Horasan'dan, Azerbaycan'dan gelen bu dervişler yeni vatanlarında tarikatlarını yaymaya devam ettiler. Kendileri ile birlikte Ahmed-i Yesevi ile alakalı bütün sözlü gelenekleri de getirmişlerdi. Onun ve halifelerinin tasavvufi fikirlerini yine aynı sadelik içinde öğretiler. İşte bu sözlü gelenekler aracılığıyla ki kuş donuna girmek, taşları ve kayaları harekete geçirmek, ejderha öldürmek gibi daha sonraki dönemde Anadolu'da kaleme alınan evliya menakıbnamelerinde ve özellikle de Hacı Bektaş etrafında toplanan menkıbelerde sık sık görülen inanç motifleri Orta Asya'dan Anadolu'ya taşındı. İşte Anadolu'ya Yeseviligin etkisi bu yolla girdi, yerleşti. Bu etkinin ne kadar derin olduğunu göstermek bakımından Anadolu'dan bir ozan olan Yunus Emre ile Orta Asya'dan Hoca Ahmet Yesevi'yi karşılaştırmak yerinde olur.

Ahmet Yesevi:

**Işkıng kıldı şeyda mini cümle alem bildi mini
Koygum sin sin tün küni ming sin ok kirek sin**

(Aşkın kıldı şeyda beni, cümle alem bildi beni; kaygım sensin dünü günü, bana sen gereksin sen)

Yunus Emre:

**Işkun aldı benden beni, bana seni gerek seni
Ben yanaram dünü günü, bana seni gerek seni**

İşte yukarıda da görüldüğü gibi Ahmed-i Yesevi gerek sufi düşünce tarzıyla gerek hikmet geleneğiyle – Orta Asya'dan az olmakla beraber – Anadolu'yu da etkilemiştir.

Hikmet tarzının devamında Hoca Ahmet Yesevi'nin takipçileri Kul Şemseddin, Hüdada, İkon, Kul Ubeydi, Fakiri, Ahmet Yesevi (bu farklı biri), Beyza, Bihdudi, Şuhudi, Kul Şerefi, Geda, Gazali, Tufeyli, Kasım Meşreb gibi isimler vardır. Bunların eserlerinin büyük oranda Ahmet Yesevi'ye benzediği görülür.

Hoca'nın ilk halifesi menkabele kendisine mühim bir yer ayrılmış olan Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata'dır. Mansur Ata'dan sonra yerine oğlu Abdülmelik Ata, ondan sonra da onun oğlu Taç Hoca geçmiştir ki, bu, Meşhur Zengi Ata'nın babasıdır. Türkler arasında en tanınmış halifesi Süleyman Hakim Ata'dır. Bu halifelerle ilgili çeşitli menkıbeler bulunmaktadır.

Hoca'nın tarikat olarak takipçilerine baktığımızda ise karşımıza ciddi iki zıt tarikat çıkmaktadır: Bunlardan birincisi Nakşibendiye, ikincisi Bektaşilik'tir. Nakşibendiliğin Ahmet Yesevi ile alakalı sayılması tarikatın piri Hoca Bahaüddin Nakşibend lakabıyla tanınmış Muhammed bin Muhammed'ül Buhari'nin, Yesevi şeyhlerinden Kasım Şeyh ve Halil Ata ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almasından dolayıdır. Nakşibendiliğin Yesevilige mensup olma ile alakalı daha pek çok durum söz konusudur. Bahaüddin Nakşibend zamanından sonra Orta Asya Türkleri arasında Nakşibendilik çok yayılmış ve Yeseviligin tesir sahasını daraltmıştır. Bunun da sebebi iki tarikatın birbirine benzerliği ve Yeseviligin bir hazırlayıcılık rolü görmesidir.

Yesevilik'ten doğan diğer büyük tarikat Bektaşilik'te ise durum biraz daha karışıktır. Hacı Bektaş Veli'nin, Yesevi müridlerinden olduğu hakkında mekabele mevcut rivayet, Osmanlıların teşekkülünden önce Anadolu'ya bir çok Yesevi dervişinin gelmesi sebebiyle onun da bunlardan sayıldığı tarzında tevil ve tefsir olunabileceği gibi, hakikaten Hacı Bektaş'ın Yesevi müridlerinden olma ihtimali de vardır. Öte yandan Bektaş tarikatı Hacı Bektaş'ın meydana koyduğu bir tarikat olmadığı için bu tarikatın Yesevilikle alakasını gösteremez. Bu durum oldukça tartışmalıdır.

Bu iki tarikat tarih içinde bir ters duruş ve anlayışa bayrak olma noktasına gelmiş ve her ikisi de Yesevilikten türemiştir. Ancak bunlar ileriki zamanlarda Bektaşilik, ibahiye ve lakaytlığa Nakşilik de yobazlık ve şekilciliğe kayarak Yesevilikten ayrılmıştır.

6-GÜNÜMÜZDE YESEVİLİK

Yeseviligin ana coğrafyası Orta Asya'nın Rus işgali ile birlikte ataizm propagandası oradaki dini ve kültürel hayata ciddi bir darbe vurmuştur. Bunun sonucu insanlar – neredeyse – din ve kültürünü unutacak duruma gelmiştir. Bu olumsuz duruma rağmen soğuk savaşın bitmesi ile bağımsızlığını kazanan Türki devletler kendi örf, anane ve dinlerini arama yoluna girmişlerdir. Bu bağlamda Yesevilik gibi hem dini hem de milli unsuru barındıran temel doktrinlere sarılmışlardır. Ancak araştırmalar bağlamında pekte yeni bir şey bulunmamaktadır. Türkiye'nin de yardımları ile kurulan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi bu zatın ismini taşımaktan başka kaydadeğer hiçbir çalışma ortaya koyamamıştır. Türkiye'de de durum pek farklı değildir. Köprülü'nün yaptığı

çalışma henüz aşılamamış ve neredeyse onun bıraktığı yerde kalmıştır. Yapılan – bazı çalışmalar hariç – yeni çalışmalar neredeyse Köprülü'nün tekrarıdır.

SONUÇ

Türklerin İslamlaşmasıyla ortaya çıkan örf ve inanış çelişkisini Hoca Ahmet Yesevi derin düşünüş ve bilgeliğiyle ortadan kaldırmak için yola koyulmuş ve bunda ciddi bir başarı sağlamıştır. Türklükle İslam'ı birbirine çok hassas bir şekilde ince bir üslupla bağlamış ve tasavvuf tarihine geçen yeni bir ekol yaratmıştır. Halkın ihtiyacını görmüş, varolan gerçeğe uygun olarak hikmetlerini Türkçe söylemiş, halen tanrısının kaç karısı olduğunu merak eden Türklere İslamiyet'i öğretmiştir. Ancak menkıbeler sisinin altında kaybolmuş gerçek kişiliği henüz esrarını korumaktadır. Bu sis ona belli kutsiyetler atfedilmesine neden olmuş,halen de olmaktadır. Bu gün yapılması gereken şey gerçek tarihi kişiliği üzerine inmiş olan bu sisi aralayıp tarihte yaşamış olan gerçek Yesevi'ye ve Yesevilige ulaşmaktır. İşte buraya ulaşıldığında günümüzde kangren olmuş pek çok sonuçsuz olacağı en başından belli olan tartışmalar neticelenecektir. Aksi halde bu kör döğüşü uzun zaman Türkiye'nin sorunu ve hatta kamburu olmaya devam edecektir.

M. Erdoğan
Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Öğrencisi

